

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Melléknévség

Jelen írás elsősorban tudománytörténeti jellegű, egy korábbi tanulmányom (KICSI 2014) folytatása. Két részből áll: az 1960–1970-es évek nyelvészetének egy BAS AARTS által felelevenített vonulatát, a nem-diszkrét (*fuzzy* 'bolyhos') kategóriákkal operáló nyelveirást követve a melléknévség fokozataira hozok példákat, majd a nyelvészettörténet egy epizódját felidézve arra mutatok rá, hogy nem szabad olyan nyelvek leírásából kiiktatni a melléknévek szófaját, amelyekben nyílt osztályt alkotnak.

A melléknévekről legalábbis R. M. W. DIXON klasszikus tanulmánya (1977) óta ismert, hogy 1. egyes nyelvekből mint szófaji kategória valószínűleg hiányoznak; 2. más nyelvekben zárt szóosztályt képeznek viszonylag kevés taggal; és 3. a nyelvek harmadik csoportjában (angolban, magyarban stb.) kiterjedt, nyitott szóosztályt alkotnak.

Korábbi tanulmányomban (KICSI 2014) ANTAL LÁSZLÓnak az igeségre, JOHN ROBERT ROSSnak a főnévségre vonatkozó elképzeléseit vázoltam. BAS AARTS újabban a szintaktikai fokozatosságot (DWIGHT BOLINGER alkotta műszóval: *gradience-t*) többek között a melléknévség (*adjectivity*) fokozataival illusztrálta (2007: 105–107). AARTS négy angol melléknév, a *happy* 'boldog', a *thin* 'vékony', az *alive* 'élő' és az *utter* 'tökéletes, végleges' viselkedését vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy ezek az említett sorrendben felelnek meg a melléknévség általa felállított kritériumainak, közülük a *happy* a legjobb melléknév. ROSS főnévségi feltételeihez hasonló AARTS melléknévségi kritériuma: minél többféle, a szófajra jellemző környezetben fordul elő egy melléknév, annál jobb példánya szófajának, szóosztályának. A melléknévek igényesebb osztályozására, egyéb szempontoknak is figyelembevételével egyébként többen kísérletet tettek (például KIEFER 2003). MORAVCSIK EDITH a magyar melléknévek mint önálló szófajnak főnévi természetéről, főnévségéről (*nouniness*) értekezett nyelvtipológiai szempontból (2001).

Egyes magyar melléknévek disztribúcióját vizsgálva, AARTSot követve a következő pozíciókat különböztethetjük meg: 1. attributív pozíció, 2. predikatív pozíció, 3. abszolút szuperlatívusz, 4. fokozás, 5. fosztóképző.

Az emberi tulajdonságot jelölő *boldog* valamennyi pozícióban elhelyezhető: 1. *egy boldog nő*, 2. *a nő boldog*, 3. *nagyon boldog*, 4. *boldog – boldogabb – legboldogabb*, 5. *boldogtalan*.

A fizikai tulajdonságot kifejező *vékony* az utolsó pozícióban nem helyezhető el: 1. *egy vékony nő*, 2. *a nő vékony*, 3. *nagyon vékony*, 4. *vékony – vékonyabb – legvékonyabb*, 5. **vékonytalan*.

Az állapotot jelölő, főnévként is viselkedő *özvegy* csak az első két pozícióban helyezhető el: 1. *egy özvegy nő*, 2. *a nő özvegy*, 3. **nagyon özvegy*, 4. *özvegy – *özvegyebb – *legözvegyebb*, 5. **özvegytelen*.

A nem fokozható *kicsi* pozíciói: 1. *egy kicsi nő*, 2. *a nő kicsi*, 3. *nagyon kicsi*, 4. *kicsi – *kicsibb – *legkicsibb*, 5. **kicsitlen*.

A *kis* pozíciói: 1. *egy kis nő*, 2. **a nő kis*, 3. **nagyon kis*, 4. *kis – kisebb – legkisebb*, 5. **kistelen*. A *kicsi* és a *kis* hol egymás szinonimáiként, hol egymás alternánsaiként viselkednek.

A több szófajt is képviselő *pertu* csak egy melléknévi pozícióban helyezhető el: 1. *egy pertu barát*, 2. **a barát pertu*, 3. **nagyon pertu*, 4. *pertu – *pertubb – *legpertubb*, 5. **pertutilan*.

	1	2	3	4	5
boldog	+	+	+	+	+
vékony	+	+	+	+	–
özvegy	+	+	–	–	–
kicsi	+	+	+	–	–
kis	+	–	–	+	–
pertu	+	–	–	–	–

A vizsgált melléznevek hierarchiája tehát a legjobbtól a legkevésbé tipikusig haladva: *boldog*, *vékony*, *kicsi*, *özvegy*, *kis*, *pertu*. Az angol *happy* és a magyar *boldog* elsősorban annak köszönheti legjobb melléknév jellegét, hogy fosztóképzővel is ellátható. Az egyszerű (képzőtlen) melléknévi alapszóhoz (mint a *boldog*) csak ritkán járul fosztóképző (VARGA 2006: 84), s ez lehet a helyzet más nyelvekben is, ahol megvan az egyszerű alapszó fosztóképzős párja: angol *happy – unhappy*, spanyol *feliz – infeliz*, román *fericit – nefericit*, francia *heureux – malheureux*, német *glücklich – unglücklich*, orosz *ščastlivyyj – nesčastlivyyj* stb.

A melléznevek az ókori görög-latin hagyományban a főnevek közé sorolódtak, azok egy alosztályát képezték (ROBINS 1999: 38, 45, 64, 70), csak a középkortól számítanak az európai hagyományban önálló szófajnak (ROBINS 1999: 85, 97, 122, 131, 133, 138), s ezt azóta ritkán vitatják. Alkalmanként azonban a mellézneveknek más szófajba való beolvasztására is tesznek kísérleteket. Így a német hagyományban a már strukturalista nyelvleírást képviselő JOHANNES ERBEN nyelvtanában a „Beiwort” kategóriája a mellézneveket, a határozószókat és a számneveket fogja át (1964: 143–166). A későbbi német nyelvtanírók szakítottak ezzel a felfogással, ám jelentős, mérvadó, a magyar nyelvészetre is ható német nyelvtanok újabban a számneveket is a melléznevek közé sorolják.

A 20. századi nyelvészettörténetnek szófajelméleti szempontból is különösen érdekes epizódja volt a generatív szemantika, amely az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején az amerikai nyelvészet egyik meghatározó irányzata volt, s világszerte hatott. A generatív nyelvészetben minimális, a lehető legáltalánosabb elvek alapján igyekeztek magyarázni a nyelvtani szerkezeteket. Ennek következtében a generatív-transzformációs nyelvészek jelentős részét az 1960-as évek második felében bizonyos szófajtani tévelygések jellemezték (erről KICSI 2014: 467). A „tévelygők” némelyike az úgynevezett generatív szemantika képviselője volt, s a generatív szemantikára is a kategóriák egybeolvasztása szellemében redukcionizmus volt jellemző, mégpedig egy igen erős fegyver, elemzőeszköz, a transzformáció birtokában. Például 1970 körül a mellézneveket J. R. (HAJ) ROSS főnévi csoportoknak, PAUL M. POSTAL és tőle függetlenül GEORGE LAKOFF viszont „mély” igéknek tekintette. (ROSS és POSTAL egyébként nemcsak ekkoriban, hanem a későbbi évtizedekben is szorosan együttműködtek, s a generatív nyelvészet fő csapásirányáról letérve is megmaradtak transzformációs nyelvésznek.) A hagyományos szófajrendszer teljes felszámolásával

a generatív szemantikusok csupán három biztos kategóriát hagytak meg: mondat, főnévi csoport és ige, amelyek megfeleltethetők a logika propozíció, argumentum és predikátum fogalmaival. Minden más szófaji kategóriát transzformációkkal állítottak elő (AARTS 2017: 24). Többé-kevésbé tudatos irányban redukálták le a kategóriákat, s a mondat, ige és főnévi csoport már GEORGE LAKOFF és J. R. ROSS nagy hatású programadó írásában (LAKOFF–ROSS 1976; készült: 1967) kitüntetett volt az úgynevezett „bázis” összetevői között, s ugyanítt utaltak a predikátumkalkulusra emlékeztető „mély” szintaktikai reprezentációra.

A generatív szemantikusok – egyébként kiváló nyelvészek – korabeli szófajtani állásfoglalásait egyrészt elrettentésül érdemes idézni: mire vezet a szigorúan a logikára alapozott, transzformációkkal felépített nyelvelírás. (A melléknév kategóriája eltüntetésének mindkét természetesen adódó, ám egymásnak tökéletesen ellentmondó lehetőségével éltek.) Másrészt az állásfoglalások többfélesége arra utal, hogy kielégítő szófaji besorolás csak kielégítő nyelvelíró módszer birtokában, kielégítő elméleti háttérrel lehetséges.

Érdemes megjegyezni, hogy a francia strukturalista nyelvészet kiemelkedő alakja, LUCIEN TESNIÈRE a minőséget jelölő melléknveket nevezte a leginkább melléknvekeknek („les plus adjectifs des adjectifs”, 1959: 69; idézi VOL’F 1978: 6), és a szovjetorosz nyelvészetnek is volt egy, a generatív szemantikával párhuzamos, vele rokon irányzata, amelynek egyik kiemelkedő képviselője, JELENA M. VOL’F a melléknveket is tárgyalta az ibériai újlatin nyelvek anyaga alapján (VOL’F 1978). Ami a generatív szemantikához közelítő korabeli magyar nyelvészeket illeti, figyelemre méltó volt MÁRTONFI FERENC két írása a kínai szófajról az 1970-es évek elején (egybegyűjtve: MÁRTONFI 1992), amelyekben megkülönböztette a grammatikai és lexikai szófajt, s megállapította: „a kínai nyelvben van grammatikai, de nincs lexikai szófaj” (MÁRTONFI 1992).

Hivatkozott irodalom

- AARTS, BAS 2007. *Syntactic Gradience: The Nature of Grammatical Indeterminacy*. Oxford University Press, Oxford.
- BOLINGER, DWIGHT L. 1961. *Generality, Gradience and the All-or-None*. Mouton, ‘s-Gravenhage.
- DIXON, ROBERT M. W. 1977. Where have all the adjectives gone? *Studies in Language* 1: 1–80.
- ERBEN JOHANNES 1964. *Abriss der deutschen Grammatik*. 7. Auflage. Akademie, Berlin.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS 2014. Antal László a szófajok kontinuumáról. *Magyar Nyelv* 110: 465–471.
- KIEFER FERENC 2003. How much information do adjectives need in the lexicon? In: Uő szerk., *Igék, főnevek, melléknvevek*. Tinta, Budapest. 32–43.
- LAKOFF, GEORGE – JOHN ROBERT ROSS 1976. Is deep structure necessary? In: JAMES D. MCCAWLEY ed., *Syntax and Semantics 7. Notes from the Linguistic Underground*. Academic, New York – San Francisco – London. 159–164.
- MÁRTONFI FERENC 1992. Az írástól a versig. Kőrösi Csoma Társaság, Budapest.
- MORAVCSIK, EDITH A. 2001. On the nouniness of Hungarian adjectives. In: CHRIS SCHANER-WOLLES et al. eds., *Naturally! Linguistic Studies in Honor of Wolfgang Ulrich Dressler Presented on the Occasion of His 60th Birthday*. Rosenberg & Seiler, Vienna. 337–346.
- ROBINS, ROBERT HENRY 1999. *A nyelvészet rövid története*. Osiris–Tinta, Budapest.
- TESNIÈRE, LUCIEN 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Klincksieck, Paris.
- H. VARGA MÁRTA 2006. *A magyar fosztó- és tagadóképző*. Tinta, Budapest.
- VOL’F, JE. M. 1978. *Grammatika i semantika prilagatel’ nogo*. Nauka, Moszkva.